

з тим, усі троє проявили своєрідне невігластво, яке дало їм змогу застосувати отримані знання на практиці. Всі молоді люди на момент укладання угоди перебували у стані розпачу – чи то з фінансових причин, чи через серйозніші обставини, пов'язані з небезпекою для життя. Всі як один, серед іншого, вимагали задоволення своїх матеріальних потреб – навіть у випадку Вироземського, чиє становище було, м'яко кажучи, дуже критичним. Безперечним є те, що тема угоди з дияволом на українських матеріалах все ще очікує на серйозне дослідження і більш аргументованих висновків можна буде дійти лише після виявлення та докладного вивчення достатньої вибірки прикладів.

Kateryna Dysa

DIABOLICAL PACT OF THE STUDENT OF KYIV MOHYLA ACADEMY AND PECULIARITY OF UKRAINIAN FEAR OF THE DEVIL

The article studies examples of allusions about diabolical pact in Ukrainian sources of the 17th–18th centuries. Among other sources, trials materials about diabolical pact are analyzed, including a case of 1749 about former student of Kyiv Academy, Ivan Robota.

Микола Михайлуца

МИТРОПОЛИТ ВІССАРІОН (ПУЮ): ВІД НАВЧАННЯ В КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ ДО МІСІОНЕРСЬКОГО СЛУЖІННЯ В ОКУПОВАНІЙ УКРАЇНІ

У статті йдеться про маловідому постать митрополита Віссаріона (Пуя), колишнього студента Київської духовної академії, який у розпал Другої світової війни очолював Румунську православну місію в Трансністрії.

Митрополит Віссаріон (Пуя) – значна постать у християнському місіонерстві 30-х рр. ХХ ст. на Буковині та в окупованій румунами Трансністрії періоду Другої світової війни – досі залишається поза увагою українських дослідників. Народився май-

бутній митрополит 27 лютого 1880 р. в селищі Пашкани Сучавського повіту, на тодішній території Румунії. Середню освіту здобув у Ясській духовній семінарії, а вищу богословську – в Бухарестському університеті, який успішно закінчив 1904 р.¹ Наприкінці 1905 р. (23 грудня) молодий Пую приймає чернецтво, а 25 грудня висвячується єпископом Герасимом в ієродиякони. Запричічений вищими духовними ієрархами як достойний кандидат, молодий ієродиякон був направлений до Києва, де впродовж двох років (1907–1908) навчався у Київській духовній академії, про яку він згодом неодноразово згадуватиме. Тут, у Києві, він познайомиться з іншим відомим митрополитом – Арсенієм Стадницьким, вихідцем із Хотинського повіту Буковини².

У 1909 р. Віссаріон був запрошений єпископом Пименом до єпископії Нижнього Дунаю, хіротонізований в ієромонахи, піднесений до сану архімандрита та призначений вікарієм цієї ж єпархії. Рік по тому його призначили на посаду ректора духовної семінарії в м. Галаці, яку він обіймав до 1919 р.

Неабиякий розум, широкий розмах богословських досліджень, рідкісний дар критичного аналізу й осмислення суттєвих сторін життя висувають Віссаріона на єпископську кафедру в м. Аржес (нині – м. Куртя-де-Аржес), духовний центр румунських королів. З 1921 р. його обрано єпископом новоутвореної єпархії в Бельцях (тепер – Республіка Молдова). Прийнявши управління єпархією, де не було ані церков, ані необхідних приміщень для єпископської резиденції, владика за короткий час активно організував роботу на підлеглих йому теренах єпархії, до складу якої входили також Хотинський і Сорокський повіти, дбаючи про правильне влаштування церковних служб, організацію недільних післяобідніх релігійно-етичних читань, бесід тощо. У міських і сільських приходах єпархії було збудовано й відреставровано 180 храмів, житлових приміщень для причтів та багато початкових шкіл. Однією з найважливіших заслуг владики стало спорудження кафедрального собору, митрополичих палат і будівель духовної консисторії в м. Бельцях та собору в м. Хотині.

У жовтні 1935 р. єпископ Віссаріон був обраний митрополитом Буковини, а в грудні 1942 р., за згодою Священного Синоду Румунської Православної Церкви призначений патріархом Никодимом на пост шефа Румунської православної місії на окупованих румунами теренах губернаторства «Трансністрія» (Misiunea Ortodoxa Romvna), що охоплювало землі буго-дністровського межиріччя. У перші роки окупації проблемами релігії тут опікувалася так звана Дирекція культів, однак з часом у її віданні залишилися

¹ Одесская газета. – 1942, 9 декабря.

² Там само. – 6 декабря.

лише ті питання, що стосувалися національних меншин, тоді як контроль над сферою релігійних інтересів перейшов до новоствореної місії.

Архівні документи датують початок діяльності РПМ 15 серпня 1941 р.³ Очолити місію було доручено старцю одного з монастирів, архімандриту Юлію (Скрібану), колишньому професору факультету православної теології Бухарестського університету. Спочатку місія розташовувалась у центрі Тирасполя. Напередодні свого переїзду до місця призначення архімандрит делегував до Придністров'я місіонера з Кишинівської єпархії, священника Теодора Рудієва, якому й належали перші місіонерські ініціативи та заходи. Вже 15 вересня 1941 р. він супроводжував архімандрита Антіма (Ніку), який, отримавши призначення на посаду вікарія, також прибув до Тирасполя. Місія була прикріплена до штабу румунської армії, а з точки зору духовної юрисдикції перебувала під зверхністю Священного Синоду Румунської Православної Церкви. Поступово через утворення канцелярії, організацію протоієрейств та субпротоієрейств у повітах та районах вона розширювала свої церковні повноваження і права. До складу її центрального керівництва входили: архімандрит Юлій (Скрібан), шеф місії; архімандрит Антім (Ніка), який обіймав посаду вікарія, та інші церковні функціонери.

Протягом 1941 р., попри великі труднощі, було організовано основу церковного керівництва в повітах (13 повітових протоієрейств та одне в Одеському муніципалітеті) і призначено 63 районних субпротоієрея⁴. У жовтні 1942 р. керівництво місії переїхало з Тирасполя до Одеси — міста з давніми християнськими традиціями. Проте на перший погляд добре налагоджену організаційно-церковну справу затьмарювало чимало проблем. Зокрема, архімандрит Юлій, посідаючи місце головного адміністратора Одеської єпархії, був людиною дуже відомою серед румунських релігійних і світських кіл, однак, на думку багатьох сучасників, зовсім не знався на справах слов'янських⁵. Швидше за все, саме його орієнтація на молдавське (румунське) населення і принципове небажання порозумітися з представниками місцевого духовенства, яке належало до Російської Православної Церкви та інших деномінацій («живістів», «липківців» тощо), стали причиною відставки керівника місії 16 листопада 1942 р.

³ Див.: звіт про діяльність Румунської православної місії в Трансністрії з часу утворення і до 31 грудня 1941 р. за підписом архімандрита Юлія (Скрібана): *Transnistria creștina*.— 1943, nr. 8.— P. 22; див. також: *Solovei R. Activitatea Guvernamentului Transnistriei on domeniul social-economic și cultural: 19 aug. 1941 — 29 ian. 1944.*— Iasi, 2004.— P. 114; *Petcu A. N. Misiunea Ortodoxă Română în Transnistria // Studii și materiale de istorie contemporană. Serie nouă, vol. 1.*— București, 2002.— P. 289.

⁴ *Transnistria creștina*.— 1943, nr. 8.— P. 30.

У грудні 1942 р., після публічного скандалу, який, імовірно, пояснювався значними фінансовими та організаційними прорахунками, а то й корупцією серед румунського духовенства⁶, до Трансністрії було направлено нового шефа, який мав забезпечувати церковну стабільність і гарантовану свободу віросповідання.

Новим архіпастирем Трансністрії став досвідчений і авторитетний Віссаріон (Пую). Його призначення не було випадковим: адже митрополит, очолюючи архіпасторію в Хотині, був добре обізнаний з проблемами цієї української території, що зазнала атеїстичних впливів комуністичних ідей і славізму. До того ж, він, уболіваючи за долю церкви в СРСР, навіть у 1939 р. надіслав через радянське консульство в Бухаресті відкритого листа Йосифу Сталіну, в якому висловлював протест з приводу переслідування Церкви і духовенства... Лист закінчувався такими словами: «Яким би всемогутнім Ви себе не вважали, якщо не припините вести боротьбу проти Господа Бога, то Ви не зможете залишатися вічно на тому троні, на якому сидите...»⁷

Напередодні приїзду митрополита до Одеси газета «Молва» писала:

Владика до призначення його митрополитом Буковини був єпископом Білецьким і Хотинським, де проявив себе у вищій мірі енергійним, працездатним, чудовим духовним керівником і адміністратором. Необхідно відзначити, що Владика Віссаріон закінчив Київську духовну академію і вільно володіє російською мовою [...] Як духовенство, так і віруючі християни міста Одеси і всієї Трансністрії вітають приїзд Владика і мають надію, що Владика своєю церковною службою, чудовими проповідями, енергією і любов'ю до страждальців, зробить усе від нього залежне, щоб укріпити у пастви любов до Бога і ближнього. А особистим прикладом і мудрим керівництвом Владика поставить підлеглих йому пастирів на висоту їх духовного покликання...⁸

6 грудня 1942 р. митрополит Віссаріон прибув до Одеси. Преса Трансністрії дуже багато уваги приділяла пропаганді цього факту. Десятки фотографій і газетних статей фіксували урочисту зустріч митрополита на Одеському залізничному вокзалі і процесію, яка направлялася до місця його служіння – кафедрального собору Св. Іллі. Призначення Віссаріона головою Румунської православної місії в Трансністрії порівнювалося з великою місією християнізації Російської імперії, яку проводив у XVIII ст. в Києві, Полтаві і Одесі архіпастир єпархії Херсонської губернії, румун за національністю, митрополит Гавриїл (Бенулеску).

⁵ *Dallin A.* Odessa, 1941–1944: A Case Study of Soviet Territory under Foreign Rule. – Iasi – Oxford – Portland, 1998. – P. 161 (http://www.odessitclub.org/en/archives/dallin/chapter_4.html#church).

⁶ *Ibidem.* – P. 160–164.

⁷ Одесская газета. – 1942, 9 декабря.

⁸ Молва. – 1942, 2 декабря.

У церемонії зустрічі брала участь не тільки багатолюдна православна людиність, а й численний повітовий клір, серед якого було багато румунських місіонерів та місцевого духівництва: протоієреї Константинеску (з Дубосар), Кошеряну (з Ананіїва), Филимон (з Рибниці), Кройтору (з Тульчина), Гросу (з Балти), Підгурський (з Голти), Попович (з Овідіюполя), протосингел Митрофан, архімандрит Антоній, ієромонах Мельник та інші⁹.

Були присутніми також представники цивільної влади та військові чини румунської армії, навіть співав спеціально привезений до Одеси військовий хор. Архімандрит Антім (Ніка) за участю кліру провів богослужіння і зачитав грамоту патріарха Никодима, погоджену з маршалом Йоном Антонеску, про призначення митрополита Віссаріона на посаду шефа РПМ у Трансністрії.

Те, що грамота і саме звернення новопризначеного митрополита до вірних були виголошені російською мовою, свідчило про перспективу змін у національно-релігійній політиці — так званої «рехристиянізації колишніх радянських територій». Прорумунська позиція попередника Віссаріона, архімандрита Юлія (Скрібана), відходила в минуле, наставав час зближення зі слов'янським православним населенням. Недаремно через кілька днів після прибуття до Одеси, під час знайомства з місцевим духовенством і старостами церков, митрополит нагадав про братські взаємини між Румунською та Російською Православними Церквами минулих століть. «Мені як єпископу, — підкреслив він, — є рівно близькими й дорогими всі діти Православної Церкви, усіх їх я повинен вести до спасіння...»¹⁰ 7 грудня, на загальних зборах повітових та районних благочинних, Віссаріон знову наголосив: «Для мене немає національностей — ні румунської, ні російської, ні німецької. Для мене вони є лише християни. Я — їхній духовний отець, а вони мої духовні діти»¹¹. Звертаючись до православних з нагоди Різдва Христового в архіпастирському посланні від 25 грудня, Віссаріон писав:

Хай послужать християнські ідеї зміцненню в нас віри в Господа нашого Ісуса Христа і зміцненню братства між молдаванами, росіянами й українцями, братства необхідного для спільного блага всього християнського населення Трансністрії. Хай житимуть ці народи і в майбутньому в мирі, братській християнській любові, як і в минулому...¹²

Через місяць після прибуття до Одеси, 5 січня 1943 р., митрополит направив рапорт до Румунської патріархії і Священного Синоду про релігійну ситуацію в губернаторстві Трансністрія¹³.

⁹ Молва.— 1942, 8 декабря.

¹⁰ Там само.— 1942, 12 декабря.

¹¹ Одесская газета.— 1942, 7 декабря.

¹² Молва.— 1942, 25 декабря.

¹³ Повний текст цього документа з додатками та посиланням на Архів міністерства юстиції Румунії подано в: *Petcu A. N.* 1942–1943: *Activitatea Bisericii Ortodoxe Române in*

Серед іншого він висловлює тут низку міркувань щодо прорахунків у роботі свого попередника, архімандрита Юлія (Скрібана), зокрема, як він зазначає, на момент переїзду з Тирасполя до Одеси місія фактично існувала вже рік, проте не було ні плану, ні організованої канцелярії, ні здібного і добре підібраного персоналу. Вся нерухомість, у тому числі й церковна, залишалася у зруйнованому стані.

У результаті реформаторської програми керівника місії Трансїстрія була поділена за географічним принципом на три вікаріати: Одеський, Балтський і Тульчинський. Це передбачало зміцнення релігійних установ у центрі та на периферії, а разом з тим полегшувало безпосередній нагляд за парафіяльним кліром. Наступним кроком стала реорганізація роботи канцелярії та приведення до ладу житлових приміщень старої резиденції митрополита Одеси, що лежала у руїнах як, власне, і міські храми. Тут варто додати, що архієрейський будинок, колишня резиденція засновника Херсонської єпархії (1794 р.) митрополита Гавриїла (Банулеску) була майже повністю зруйнована. Збереглася лише незначна частина споруди, оскільки в ній за радянської влади влаштували клуб, а згодом санаторій для хворих на рахіт дітей. Однак за досить стислий термін (протягом двох місяців) єпархіальний палац був відремонтований; невдовзі завершився й ремонт кафедрального собору Успіння Пресвятої Богородиці¹⁴.

Під наглядом митрополита Віссаріона провадилася реконструкція інших соборів, церков, типографії, об'єктів культово-господарської інфраструктури. Невпинно здійснювався розподіл фінансування, пошук коштів на реставраційні роботи і контроль за їх використанням.

Не залишалася поза увагою шефа місії й організація благодійних акцій, особливо в період Різдвяних свят, Пасхалій тощо. Зокрема, у своєму архіпастирському зверненні 1942 р. до пастви і священнослужителів він запропонував усім православним християнам «утриматися від придбання коштовностей, здійснення зайвих і некорисних витрат, щоб у ці дні відчути християнську радість від передачі зекономлених грошей бідним людям...»¹⁵

Було відкрито кілька культурних осередків та їдалень для родин репресованих священників та бідних сімей, дитячих притулків тощо. Центром благодійних акцій став Одеський кафедральний собор св. Іллі, при якому наприкінці 1942 р. утворився благодійний комітет, який збирав грошові та продуктові пожертви від

Transnistria // Studii și materiale de istorie contemporană. Serie nouă, vol. 1.— București, 2002.— P. 292—298.

¹⁴ Державний архів Одеської області.— Ф. Р-2270 сч, оп. 1 с, спр. 12.— Арк. 3.

¹⁵ Молва.— 1942, 18 декабрия.

міських підприємств та установ і від окремих осіб¹⁶. Попри складну соціально-економічну ситуацію, в Одесі відкривалися осередки християнського милосердя та соціальні будинки, якими опікувалася Церква. Так, при храмі св. Георгія функціонував безкоштовний амбулаторій і аптека, в інших 12 церквах діяли кухні для бідних¹⁷. Наприклад, лише їдальня Свято-Іллінського кафедрального собору щоденно роздавала нужденним до 300 обідів.

Окрім релігійно-богословських служб, місія у дні Різдва Христового за участю місцевого духовенства проводила культурні та благодійні програми: святкові релігійні збори, духовні концерти та різдвяні ялинки, обіди для бідних, хворих і безпритульних тощо. За нашими підрахунками, в перший день Різдва Христового 1942 р. в десяти православних храмах Одеси передбачалося надати 835 обідів бідним¹⁸, а протягом 25–27 грудня проходили різдвяні ялинки у церквах: св. Кирила і Мефодія, Успенській церкві, св. Григорія Богослова, Різдва Богородиці та інших.

Благодійні акції місія організувала також і для членів сімей тих представників кліру, які постраждали від сталінського терору. Матеріальний стан цих людей був украй злиденним. Відтак на новорічні та різдвяні свята 1943 р. місія надала матеріальну і грошову допомогу 51 одеській родині (108 осіб), що зазнали репресій¹⁹. Тоді ж, з благословіння митрополита Віссаріона, було створено притулок для літніх священнослужителів та матушок, дружин репресованих священників.

Митрополит користувався великою повагою і популярністю серед простого люду, особливо серед людей похилого віку та дітей. У своїх спогадах від 5 січня 1943 р. він розповідає, як під час служби у храмі на одеському міському цвинтарі натовп ледь не вивихнув йому руку, бажаючи поцілувати правицю, і як людська хвиля несла його, аж доки не врятували клірики.

За період свого правління – з 16 листопада 1942 р. і до подання про відставку 14 грудня 1943 р. – митрополит ревно впроваджував християнство на підлеглих йому теренах²⁰. У серпні 1944 р. Віссаріон, делегований патріархією до Хорватії для висвячення єпископа Сараєва, покинув Румунію. Тимчасом скінчилася війна, і «народний трибунал» вже престалінського режиму в Бухаресті 21 лютого 1946 р. зарахував Віссаріона (Пую) до розряду «військових злочинців». Його було звинувачено та заочно засуджено до страти «за причетність до фашистів-легіонерів, за намагання приєднати румунську церкву до католицизму» і т. д. Не без участі

¹⁶ Молва. – 1942, 8 декабря.

¹⁷ *Solovei R.* Activitatea Guvernamentului Transnistriei. – P. 118.

¹⁸ Молва. – 1942, 24 декабря.

¹⁹ *Petcu A. N.* 1942–1943: Activitatea Bisericii Ortodoxe Române. – P. 293.

²⁰ *Ibidem* – P. 290.

Народного комісаріату державної безпеки та сігуранци ім'я митрополита, як і він сам, було піддане гонінням. Сам він уже ніколи не повертався до Румунії, проживаючи спершу в Австрії (у Відні), а згодом у монастирі Лонато в Італії; помер у 1963 р. Лише у 1990 р., вже по смертю, його було реабілітовано.

Перебуваючи за кордоном, митрополит Віссаріон не втрачав віри в те, що колись, як він писав, «побачить суспільство Транснїстрії таким же православним і відданим Церкві, яким знав його, будучи студентом Київської духовної академії».

Mykola Mykhaylutsa

METROPOLITAN VISSARION (PUIU): FROM STUDYING AT KYIV THEOLOGICAL ACADEMY UP TO MISSIONARY MINISTRY IN OCCUPIED UKRAINE

This article deals with an unknown activity of metropolitan Vissarion (Puiu), who was the student of Kyiv Theological academy, and at the beginning of the Second World War led the Romanian orthodox mission in Transnistria.

Олег Бажан, Олександр Лошицький

НА СТОРОЖІ УКРАЇНСЬКИХ СВЯТИНЬ

У повідомленні наводиться документ радянських спецслужб, який відображає громадський рух української інтелігенції за збереження культурного середовища міста Києва.

Відхід від принципів «казарменого» соціалізму, проголошений з трибуни ХХ з'їзду КПРС, засудження політики масового терору, реформаторські починання тогочасного партійного лідера Микити Хрущова вселяли надію широких верств населення України у можливість побудови гармонійного і гуманного суспільства, породжували сподівання на позитивні зрушення у національно-культурній сфері. Піднесення культурницької діяльності української інтелігенції спостерігається вже у другій половині 1950-х років. Вона супроводжувалась народженням цілого ряду об'єднань, гуртків,